

**Приходькіна Н. О.,**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,  
м. Київ

**Штангей С. В.,**

здобувач вищої освіти за освітньо-науковою  
програмою «Спеціальна освіта»,  
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,  
м. Київ (Україна)

## **РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

**Анотація.** У статті висвітлено історичний огляд формування та розвитку спеціальної освіти в Україні. Акцентовано увагу, що як система спеціальної освіти сформувалася лише в 1920-х рр. Наведено динаміку зростання кількості освітніх закладів для навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Окреслено інноваційний розвиток спеціальної освіти, необхідність і актуальні проблеми впровадження інтегрованого та інклюзивного навчання.

**Ключові слова:** спеціальна освіта, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, інноваційний розвиток освіти.

## **РАЗВИТИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

**Аннотация.** В статье освещены исторический обзор формирования и развития специального образования в Украине. Акцентируется внимание, что как система специального образования сформировалась только в 1920-х гг. Показана динамика роста количества образовательных учреждений для обучения и воспитания детей с нарушениями психофизического развития. Определено инновационное развитие специального образования, необходимость и актуальные проблемы внедрения интегрированного и инклюзивного обучения.

**Ключевые слова:** специальное образование, дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, инновационное развитие образования.

## **DEVELOPMENT OF SPECIAL EDUCATION IN UKRAINE: HISTORICAL ASPECT**

**Resume.** The article covers a historical overview of the formation and development of special education in Ukraine. It is emphasized that as a system of special education was formed only in the 1920s. The dynamics of growth in the number of educational institutions for the education and upbringing of children with mental and physical disabilities. The innovative development of special education, the need and current problems of implementation of integrated and inclusive education are outlined.

**Key words:** special education, children with special educational needs, inclusive

education, innovative development of education.

**Постановка проблеми.** Розвиток системи спеціальної освіти є складним і багатогранним процесом. Важливим його компонентом є вироблення гуманістичних форм державної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку на рівні цивілізованих країн, що є невід'ємною ознакою державності. Демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, дають змогу по-новому осмислити і оцінити тенденції взаємодії держави та суспільства з дефектологічною наукою та освітньо-виховною практикою, що створюють умови для модернізації спеціальної школи і вироблення на цьому ґрунті стратегії і тактики її розвитку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Праці вітчизняних науковців (В. Бондар, В. Гладуш, О. Дьячков, Х. Замський, В. Золотоверх, Н. Климко, О. Козинець, С. Корнєв, Л. Одинченко, О. Потапенко, М. Супрун, О. Таранченко, С. Федоренко, В. Шевченко, О. Шевченко та ін.) присвячені вивченню історико-педагогічних аспектів становлення спеціальної освіти в Україні.

**Мета** статті – здійснити історико-педагогічного аналіз розвитку системи спеціальної освіти в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Розвиток спеціальної допомоги людям з вираженими відхиленнями почався з X ст. в часи християнізації Київської Русі і завершився в XVIII ст., коли у зв'язку з указом Петра I, забороняли вбивати дітей з вираженими дефектами, повсюдно почали відкривати притулки і госпіталі для надання допомоги бідним і убогим.

Якщо на початку XIX ст. в Європі та Україні відкрилися перші спеціальні навчальні заклади на філантропічних засадах, а на початку XX сторіччя в Європі були прийняті перші законодавчі акти про обов'язкову початкову освіту. З кінця XIX - початку XX ст. кардинально змінюється ставлення до осіб з розумовими та фізичними вадами, все більше усвідомлюється не тільки можливість навчання, а й право на освіту дітей з порушенням слуху, зору, інтелекту.

Спеціальна освіта як система почала формуватися лише на початку ХХ століття. «...першим кроком у цьому напрямі було створення Наркомосом України у 1922 р. лікарсько-педагогічних кабінетів у Києві під керівництвом професора А.В. Владимирського, у Катеринославі – під керівництвом доктора І.М. Левінсона, в Одесі – під керівництвом професора М.М. Тарасевича, у Харкові – під керівництвом професора В.П. Протопопова» [3], які до початку 1930-х рр. діагностували розвиток дітей, вивчали їхні психофізичні особливості [10, с. 98, 147], готували педагогічні кадри для навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями.

У післявоєнний період мережа спеціальних закладів освіти щорічно зростала [4] :

**Таблиця розвитку системи спеціальної освіти в Україні**

|                     | 1947/48 | 1952/53 | 1953/54 | 1956/57 | 1961/62 |
|---------------------|---------|---------|---------|---------|---------|
| Кількість спецшкіл  | 78      | 121     | 139     | 157     | 194     |
| Кількість учнів     | 6 769   | 13 492  | 14 568  | 18 400  | 25 700  |
| Кількість педагогів | 721     | 1 450   | 1 566   | 1 978   | 2 763   |

Проте, система спеціальної освіти не задовольняла потреби суспільства. Значна частина дітей з порушеннями психофізичного розвитку не могла повноцінно навчатися. «...однією з головних причин відставання спеціальних шкіл у реформаторських процесах була кадрова проблема. Сутність її полягала, по-перше, у дефіциті дефектологічних, по-друге, в низькій організації післядипломної освіти педагогів, які працювали з аномальними дітьми [4].

На початку 90-х років ХХ ст. остаточно утвердилося розуміння того, що спеціальна освіта повинна орієнтуватися не на наявність захворювань, а на формування гармонійно розвинутої особистості на основі реалізації соціальної моделі допомоги, складовою якої є спеціальна педагогіка [7, с. 80]. На шляху розбудови незалежної демократичної держави Україна не

залишилась осторонь соціально-державницьких проблем суспільства, зокрема проблеми інтегрування в суспільство людей з обмеженими можливостями [1, с. 37]. Проте, економічна криза 90-х років не сприяла вирішенню багатьох питань, в т.ч. і розташування дітей з особливими потребами в спеціальних закладах, оскільки на місцях певна частина їх перепрофілювалася та скорочувалася, останні ж фінансувалися недостатньо. Як наслідок, значно зросла кількість дітей з особливими потребами, які навчалися у масових загальноосвітніх закладах, в умовах так званого стихійного інтегрування [9].

Упродовж останньої чверті ХХ століття в Україні, як і в усьому світі, унаслідок впливу багатьох чинників збільшилася кількість людей з інвалідністю і дітей з особливими освітніми потребами. Такі люди за своєю природою та поведінкою дуже відрізняються як від усіх інших, так і один від одного. Тож перед державою особливо гостро постає питання про забезпечення рівних прав і можливостей дітей і молоді з особливими потребами в новій соціальній ситуації, умов для їх успішної інтеграції в суспільство.

Така ситуація потребувала реагування від органів влади. Україна почала розробляти власну законодавчу базу. В урядових нормативно-правових документах (Конвенція ООН «Про права дитини», ратифікована 1991 року, Конституція України (ст. 53), Закон України «Про освіту» (ст. 3) і «Національної доктрини розвитку освіти в Україні у ХХІ столітті», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Національна доктрина розвитку освіти, Концепція педагогічної освіти, Закони України «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про охорону дитинства» (ст. 26), постанова Кабінету Міністрів України (1992) «Про комплексну програму розв'язання проблеми інвалідності») віднайшли своє відображення ефективні заходи та програми державної підтримки дітей з особливими освітніми потребами.

На початку XXI ст. Інтеграція освіти в Україні в міжнародний освітній простір, зокрема її вихід на європейський рівень освітніх послуг сприяла тому, що 2005 року Україна підписала Болонську конвенцію. Упродовж багатьох років в Україні більшість дітей з особливими потребами здобували освіту в спеціальних закладах, які до останнього часу залишалися для них традиційною та провідною формою навчання [8, с. 278]. Досвід функціонування спеціальних закладів в Україні свідчить про значні досягнення, які мають ці освітні осередки. «...Із розширенням мережі спеціальних навчально-виховних закладів (у 2009/10 навчальному році в Україні налічувалося 387 закладів, в яких перебували 47 378 дітей і працювали 10 990 педагогічних працівників» [6, с. 198]. До них належать: створення в спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, забезпечення відповідних умов для надання корекційної допомоги, організацію професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку. У спеціальних закладах діти з особливими потребами здобувають освіту, яка спрямована на одержання знань з основ наук, вдосконалення особистісних якостей, корекцію порушень розвитку й подальшу соціалізацію. Корекційні заняття забезпечують не лише виправлення порушень психофізичного розвитку, а й забезпечують вплив на особистість загалом для досягнення позитивних результатів у навчанні, вихованні та інтеграції в суспільство.

Інклюзивне навчання – це спільне навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями зі здоровими однолітками в умовах масового загальноосвітнього закладу за місцем проживання [2, с. 24-25].

Реалізація ідеї інклюзії як однієї з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти не означає згортання існуючої диференційованої системи спеціальної освіти. Ефективне інтегрування можливе лише в умовах постійного удосконалення систем загальної та спеціальної освіти, ліквідації наявних кордонів між ними. Інклюзивна освіта на теренах України потребує свого вирішення на основі виваженого підходу, як з боку державних органів влади, так і з боку громадськості, оскільки

інклюзивні процеси у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку у країнах пострадянського простору мають свою специфіку, розвиваються в умовах особливого соціокультурного статусу з урахуванням позитивів і досягнень диференційованого навчання [5].

Про результати роботи переконливо «...свідчить динаміка залучення дітей з ООП (за нозологіями) до інклюзивного освітнього середовища України.

Таблиця 1. Кількість учнів з ООП включених в інклюзивне середовище загальних закладів середньої освіти України (2016-2019 рр.)

| № з/п | Нозології                            | Дітей у спеціальних класах |             |             | Дітей у інклюзивних класах |             |              |
|-------|--------------------------------------|----------------------------|-------------|-------------|----------------------------|-------------|--------------|
|       |                                      | 2016/17                    | 2017/18     | 2018/19     | 2016/17                    | 2017/18     | 2018/19      |
| 1     | З інтелектуальними порушеннями       | 752                        | 706         | <b>625</b>  | 1014                       | 1596        | <b>2296</b>  |
| 2     | Сліпих                               | 8                          | 6           | <b>7</b>    | 9                          | 20          | <b>36</b>    |
| 3     | Зі зниженим зором                    | 697                        | 747         | <b>684</b>  | 290                        | 379         | <b>527</b>   |
| 4     | Глухих                               | 1                          | 2           | <b>3</b>    | 11                         | 18          | <b>30</b>    |
| 5     | Зі зниженим слухом                   | 55                         | 54          | <b>34</b>   | 245                        | 336         | <b>530</b>   |
| 6     | З порушенням опорно-рухового апарату | 133                        |             | <b>92</b>   | 648                        |             | <b>1327</b>  |
| 7     | З важкими порушеннями мовлення       | 732                        | 901         | <b>1073</b> | 336                        | 598         | <b>980</b>   |
| 8     | Із затримкою психічного розвитку     | 3071                       | 3245        | <b>3511</b> | 1312                       | 2790        | <b>4879</b>  |
| 9     | Зі складними порушеннями розвитку    | 140                        | 41          | <b>104</b>  | 137                        | 97          | <b>468</b>   |
| 10    | З розладами аутичного спектру        | 68                         | 65          | <b>81</b>   | 107                        | 281         | <b>538</b>   |
| 11    | З синдромом Дауна                    | 12                         | 25          | <b>16</b>   | 71                         | 146         | <b>255</b>   |
|       | <b>Разом</b>                         | <b>5669</b>                | <b>5918</b> | <b>6230</b> | <b>4180</b>                | <b>7179</b> | <b>11866</b> |

Кількість учнів з інклюзивною формою навчання збільшено у 2018 р. на 71,1%, у 2019 р. – на 65,2%, учнів в у спеціальних класах збільшено у 2018 р. на 4,7 %, у 2019 р.– на 5,3%. У 2019 р. планувалося довести кількість інклюзивних класів до 8212, реально збільшилося до 8417. Лише у м. Києві в 92-х школах відкрилося 331 класи з інклюзивною формою навчання, пройшли підготовку 160 асистентів. Пандусами обладнано 38 шкіл [5, с.396-397].

На сьогодні, на шляху впровадження інклюзивної моделі навчання в Україні виникали такі проблеми: недостатнє фінансування, потреба вдосконалювати зміст освіти, вирішувати кадрові питання, поширювати міжвідомчу співпрацю [4, с. 279].

**Висновки.** Реформування й оновлення системи спеціальної освіти в Україні на основі принципів демократизації, гуманізації та модернізації, визнання права кожної дитини на одержання освіти, адекватної її пізнавальним можливостям і вимогам часу є дороговказом до пошуку оптимальних шляхів її трансформування, соціалізації дітей із порушеннями психофізичного розвитку, їх інтегрування у суспільство. Перспективи подальших розвідок полягають у пошуку взаємодії систем спеціальної і загальної освіти та поглибленому вивченні ролі батьків у запровадженні інклюзивної освіти.

#### Список використаних джерел

1. Барно О. Проблема людей з особливими потребами як гостра державна проблема / О. М. Барно // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наукових праць. – № 4 (6). – 2008. – С. 37.
2. Гаяш О. До питання про окремі проблеми сучасної спеціальної освіти / О.В. Гаяш // Матеріали Всеукраїнської (заочної) науково-практичної конференції [Спеціальна освіта: стан та перспективи] (Харків, 17-18 травня 2017 р.). – Харків: Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, 2017. – С. 23-25.
3. Гладуш В.А. Післядипломна освіта дефектологів на базі обласних лікарсько-педагогічних кабінетів / В. А. Гладуш // Зб. наук. праць Бердянського державного педуніверситету (Педагогічні науки). – Бердянськ, 2011. – С. 70–77.
4. Гладуш В. А. Заочне й очно-заочне навчання як форми післядипломної освіти в Україні в повоєнні роки / В. А. Гладуш // Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Н. Й. Волошиної. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – Вип.9. – С. 19–26.
5. Гладуш В.А. Післядипломна педагогічна освіта дефектологів в Україні: виклики, тенденції, перспективи / Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія. – Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. – с. 394 – 412. ISBN 978-617-7912-56-8
6. Гладуш Віктор. Ретроспектива підготовки педагогічних кадрів в Україні для формування освітніх послуг в умовах спеціальної освіти / Тенденції та проблеми управління закладами освіти: виклики XXI століття: кол. монографія. – Київ : ДЗВО «Ун-т менедж. освіти», 2021. – с.242-250 ISBN 978-966-2344-75-2
7. Дегтяренко Т. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт спеціальної педагогіки / Т. М.

- Дегтяренко // Науковий часопис. Серія: Корекційна педагогіка. – № 24. – 2013. – С. 80-82.
8. Іноземцева С. Спеціальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства / С. В. Іноземцева // Vzdelávanie a spoločnosť. Medzinárodný nekonferenčný zborník. – Prešov. – Вип. 1. – 2016. – С. 273, 278-279.
  9. Колупаєва А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі / А. А. Колупаєва // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3. – 2014. – С. 7-11.
  10. Українська спеціальна педагогіка в персоналіях: Навч. посіб./За загальною редакцією В.І. Бондаря, В. А. Гладуша. – Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2021. – 428 с.

*Матеріали подані в авторській редакції*